

De inheems-Romeinse begraafplaats van Wijshagen-Plokrooi (gem. Meeuwen-Gruitrode, prov. Limburg)

Interimverslag

Guido Creemers & Luc Van Impe

1 Inleiding

Op het grondgebied van de gemeente Meeuwen-Gruitrode, met haar voormalige entiteiten Meeuwen, Gruitrode, Neer-
glabbeek, Ellikom en Wijshagen, ligt een
merkwaardig aantal archeologische monu-
menten en vondstkompleksen die binnen
ons oudheidkundig patrimonium een voor-
aanstaande plaats innemen. We denken
hier onder meer aan de laat-Mesolithische
kampementen *In den Damp*¹, de eind vorige
eeuw onderzochte grafheuvel uit de Brons-
tijd - de *Tuudsheuvel*² - en enkele sinds lang
bekende, maar slecht gedocumenteerde
protohistorische begraafplaatsen *Gielisheide*,
Perriten, *Luythege*, *Donderslag* en *Soete-
beek*³. Enkele jaren geleden kwam de deel-
gemeente Wijshagen dan weer in het nieuws
ter gelegenheid van het onderzoek op de
Rieten. Niet alleen de resultaten van het
onderzoek in de grafheuvelnekropool met
de enkele Keltische adelsgraven en de groep
brandgraven uit de latere IJzertijd, maar
ook de resten van de Romeinse kultusplaats
met de grote kollektie metalen votiefgaven

- munten, bronzen armbanden en mantel-
spelden - droegen bij tot een vernieuwd
beeld van het verleden van de streek⁴.
Meerdere akkerkomplexen, zgn. *Celtic
Fields*, op luchtfoto's o.a. waargenomen op
de *Muisvennerheide* en de *Ophovenerheide*,
hebben zonder twijfel een belangrijke rol
gespeeld in de economie van de streek
gedurende de IJzertijd en de Romeinse
periode⁵.

Veel van de vermelde vondsten zijn
onvoldoende gekend en geïnventariseerd,
bevinden zich in oude, bijna vergeten of in
recentelijk opgebouwde privé-kollekties en
zijn slechts gedeeltelijk onderzocht, bewerkt
en gepubliceerd. Op korte termijn is het
bijgevolg moeilijk om een coherent beeld
van de bewoningsgeschiedenis van dit deel
van het Kempens Plateau te schetsen. Bij
gelegenheid van de enkele recente opgra-
vingen konden een aantal vindplaatsen ge-
prospekteerd en omschreven worden. Deels
mochten we bij deze inventarisatie voort-
bouwen op bestaande vondstkaarten, en
vooral in het zuidelijk gedeelte van de ge-
meente Meeuwen-Gruitrode en de naburige
gemeente Opglabbeek. Voor de Steentijd
beschikken we er over een overzicht door
een van ons samengesteld⁶. In het kader
van een B.T.K.-project, toegekend aan de
'Archeologische Vereniging Midden-
Limburg' en wetenschappelijk begeleid
door het Laboratorium voor Prehistorie
van de Katholieke Universiteit Leuven en
het Gallo-Romeins Museum van de Pro-
vincie Limburg, werd in 1984-85 een

1 Creemers & Vermeersch 1986 en 1987; Vermeersch & Creemers 1987.

2 Dens 1897, 234, 243-245, 249 en pl. 7; Mariën 1947; Roosens 1960.

3 Bamps 1886, 123. Id. 1887, 55, 75 en 82; Id. 1894, 30; Dens 1897, 234; Schuer-
mans 1898; Huybrigts 1900, 129; De Loë 1931, 68-69, 117; Claassen 1971; Meex
1972.

4 Maes & Van Impe 1985 en 1986; Van Impe 1989 & 1992; Van Impe & Creemers
1987 en 1991; Thirion 1958, 166-167 en 1967, 175.

5 Van Impe 1977.

6 Creemers 1985.

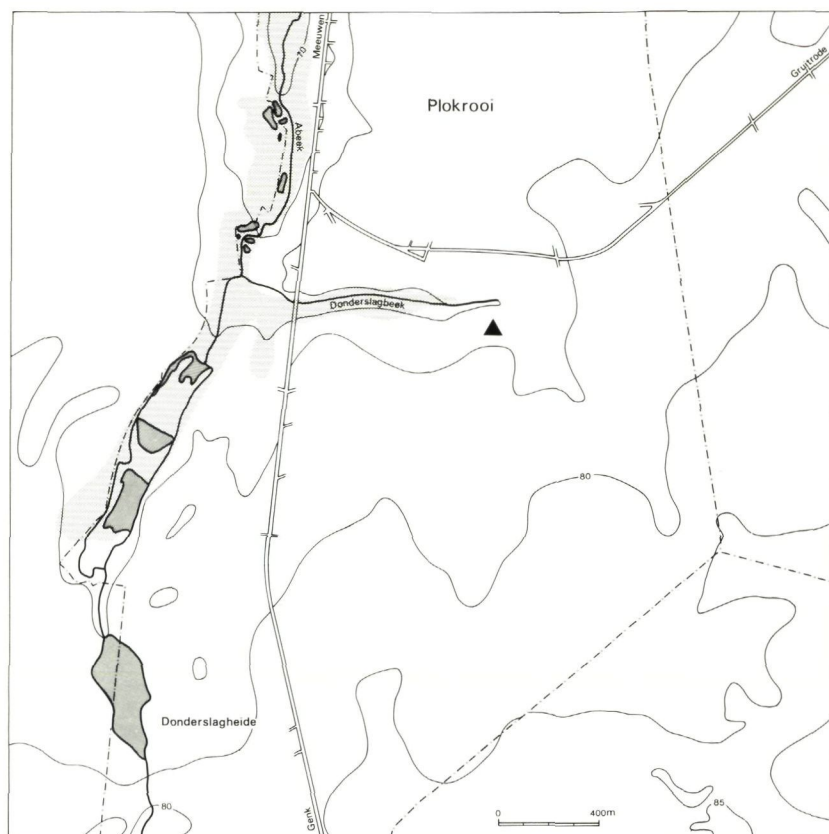
ruimere veldkartering opgezet. Bijaldien waren enkele sites onderwerp van een noodonderzoek. Het onderzoek op de begraafplaats dat we in deze bijdrage kort voorstellen kaderde in deze reeks activiteiten.

2 De begraafplaats te Wijshagen-Plokkrooi

Het noodonderzoek werd uitgevoerd op het goed *Donderslag*, gelegen op het gehucht *Plokkrooi* te Wijshagen (fig. 1). Het landgoed *Donderslag* (1186: *dunreslo*) onder Wijshagen (1157: *Wiscath*, 1230: *Wiveseche*, 1314: *Wishagen*) werd in 1209 door de abdij van Herkenrode afgekocht van het kapittel van Saint-Bartholomée te Luik. In 1219 verwierf de abdij eveneens dat gedeelte van het bos van *Donderslag* dat tot dan toe in bezit gebleven was van het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht. In 1330 liet de abdij haar goed *Donderslag* te *Pleurode* (*Plokkroy-Plokkrooi*) versterken. Onder meer in 1330 kreeg de abdij van de graaf van Loon toestemming om het landgoed met grachten te omringen⁷. Over de oudste geschiedenis is echter weinig meer bekend.

Reeds op het einde van de 19de eeuw werden er op *Donderslag* 'voor-romeinse urnen' gevonden⁸. De begraafplaats werd toen gesitueerd onder Gruitrode, maar omdat de gemeentegrenzen op de uitgestrekte heidevelden in die tijd niet altijd even duidelijk gemarkeerd waren, menen we dat die vondsten evengoed onder Wijshagen gebeurd kunnen zijn. Het goed *Donderslag* ligt trouwens integraal onder Wijshagen, in een sektor waar het grondgebied van Wijshagen een bijna noord-zuid gerichte smalle korridor vormt, waarvan de westelijke en oostelijke grenzen mekaar zeer dicht naderen. Of deze urnen nu van de begraafplaats afkomstig zijn waarover we het verder zullen hebben dan wel van een naburig urnenveld is nog niet uitgemaakt.

De begraafplaats op *Plokkrooi* werd gelokaliseerd door de heer N. Knevels, een vrijetijds-archeoloog die tot voor enkele jaren de streek vrij intensief prospecteerde en destijds als lid van de vermelde archeologische vereniging bij veldkartering betrokken was. Op het noordelijken einde van een lage noord-zuid gerichte dekzandrug ontdekte hij een concentratie van opgeploegde aardewerkscherven, alle van een-

1 Situatiekaart
Carte de situation.

zelfde kom afkomstig. Omdat we vreesden dat andere archeologische resten bij een nieuwe ploegbeurt helemaal verloren zouden gaan deden we er in april 1986 een noodonderzoek en groeven we de vindplaats over een kleine oppervlakte vrij. Hierbij bleek dat alle scherven van de kom in de ploegvoor lagen. Eronder zagen we een 1 x 1,60 m grote grijze vlek met wat houtskool. Juist onder de schervenconcentratie tekende zich centraal in de vlek een 20 x 25 cm grote donkerbruine kern af met krematieresten en ijzerklompen. Uit deze laatste werden later de resten van twee ijzeren *fibulae* gerestaureerd⁹. Enkele geoxydeerde vezels op de spiraal van een der mantelspelden kunnen restjes zijn van het lijkkleed van de overledene of van een doek waarin de gekreemde botresten verpakt werden (fig. 2-3). Blijkbaar had de kom aanvankelijk omgekeerd over het krematiepakket gestaan. Op dit graf komen we verder nog terug.

Na deze vondst werd de akker en de omgeving verder afgelopen door de heer J. Neyens, hobby-archeoloog en in de buurt woonachtig. Benevens een aantal protohistorische en Romeinse aardewerkscherven,

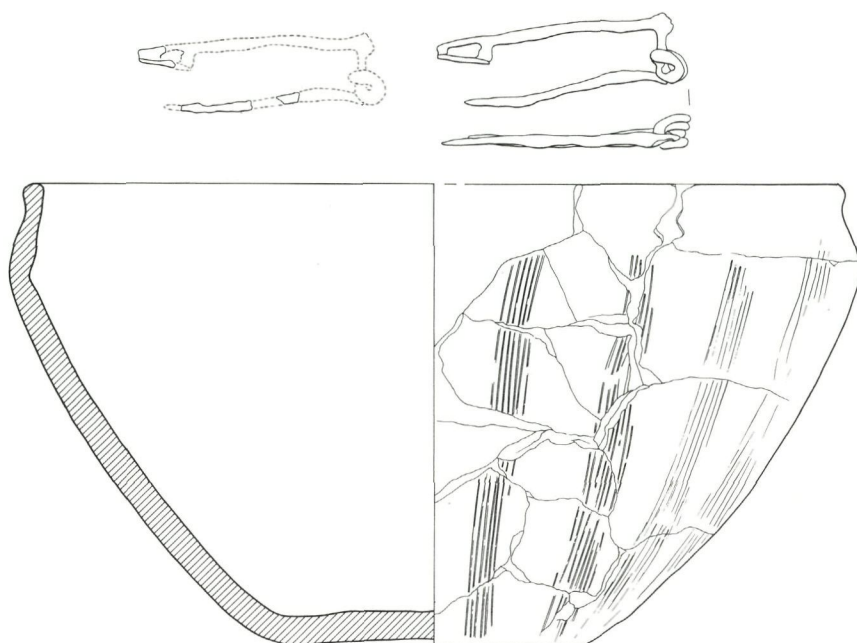
7 Van de Weerd 1923/24; De Wit 1927.

8 Bamps 1894, 30; De Loë 1931, 68; Meex 1972, 19.

9 Creemers, Knevels & Van Impe 1986.

2 De kom en de ijzeren fibulae uit het in 1986 onderzochte graf. Sch. 1:3. Céramique et fibules en fer, de la tombe fouillée en 1986. Éch. 1:3.

kon hij ook aan de hand van verspreide krematieresten enkele nieuwe verploegde brandgraven lokaliseren. Zijn nauwkeurige kartering van de oppervlaktevondsten wees uit dat het om een vrij beperkte zone ging.

Hoewel we ons al een ruimer onderzoek ter plekke voorgenomen hadden, vernamen we slechts bij toeval dat de eigenaar een gedeeltelijke nivellering van de bewuste akker plande. De noordelijke uitloper van de dekzandrug werd immers omgeven door een kleine drassige laagte, die via de kleine Donderslagbeek in westelijke richting naar de Abeek - vaak ook Molenbeek genoemd - afwatert. Over deze laagte moet men zich echter niet al te veel voorstellen: het niveauverschil tussen top en voet van de zandrug bedroeg amper 1 m (fig. 4)¹⁰. De drassigheid van deze zone veroorzaakte elk jaar opnieuw problemen bij het werk op de akker en reduceerde de rendabiliteit aanzienlijk, een probleem dat alleen opgelost kon worden door de dekzandrug af te toppen en de laagte aan te vullen. Deze terreinwijziging bedreigde echter de hele zone met oppervlaktevondsten.

Van de eigenaar, de N.V. Lambert Geerkens, vertegenwoordigd door de heer L. Geerkens zelf, kregen we toestemming om een onderzoek in te stellen. Dit gebeurde

telkens na de oogst, tijdens de winters van 1990-1991 (5.11 tot 20.12.1990, 1 tot 29.3.1991) en 1991-1992 (4.11.1991 tot 14.2.1992). Tijdens de eerste campagne konden we beschikken over 4, in de laatste over 5 werkrachten, aangeworven bij Geco-kontrakt. Op het Gemeentebestuur van Meeuwen-Gruitrode, met haar administratieve en technische diensten, konden we telkens beroep doen voor logistieke steun. Het spreekt voor zich dat dit onderzoek zonder de medewerking van eigenaar en gemeentebestuur niet mogelijk geweest zou zijn, wat ruim voldoende reden is om alle betrokkenen onze erkentelijkheid te betuigen.

De ploegvoor werd machinaal verwijderd, waarna het opgravingsvlak verder manueel afgeschaafd werd. Onmiddellijk onder de ploegzool, amper 25 cm diep, tekenden zich de sporen af. Middels een negental parallelle sleuven legden we in totaal zo'n 6620 m² vrij, een oppervlakte die blijkbaar de hele begraafplaats dekt. In zuidelijke richting, waar de zandrug iets breder uitwaaiert waren geen scherven aan de oppervlakte te bespeuren en bleek ook de dichtheid aan bodemsporen af te nemen. Voor het onderzoek hebben we ons beperkt tot dat gedeelte van de akker dat genivelleerd

10 Topografische opnamen: L. Van Impe & Y. Impens.

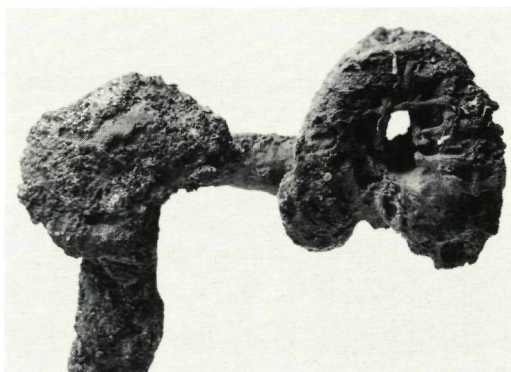

zou worden. Of de afname van het aantal vondsten en sporen door de eeuwenlange akkerbouw en de normale erosie verklaard moeten worden of we met een lege zone te maken hebben, die twee sektoren op de begraafplaats scheidt zoals vaak gebeurt, kunnen we op dit ogenblik niet zeggen.

3 Brandgraven

Afgezien van het in 1986 uitgespitte brandgraf legden we tijdens ons onderzoek nog 14 andere brandgraven bloot. Over het algemeen vonden we de bijzettingen dicht onder de ploegzool en meestal zelfs half weggeploegd. Slechts één graf bevatte nog de bodem van een klein Romeins maar niet nauwkeuriger dateerbaar potje, een ander kleine klompjes versmolten glas. Ten slotte was er nog één met enkele voorlopig niet geïdentificeerde ijzerfragmenten. Het graf met het urnbodempje en waarschijnlijk ook dat met de versmolten glasresten dateren uit de Romeinse periode. Het best dateerbaar is echter het in 1986 uitgespitte graf met de beide ijzeren *fibulae* en de komvormige urn (fig. 2), waarvan de scherven boven het krematiepakket teruggevonden werden. De urn, waarvan we aannemen dat ze het grafkuiltje afdekte, verdient de vergelijking met aardewerk uit Oss-Ussen (NL). Hier vinden we ze terug in de fasen M-N van het door P. van den Broeke voorgestelde schema voor de ontwikkeling van het aardewerk. Zowel naar vorm als naar versiering - een typische kamversiering in verticale bundels - zou ze connecties hebben met gelijkaardige vormen in Westfalen en Hessen, waar een ouder woongebied van de Bataven gelokaliseerd wordt¹¹. Deze connectie heeft enig verband met de immigratie van de Bataven in de Lage Landen gesuggereerd.

De kom uit Wijshagen wordt gedateerd door 2 ijzeren draad-*fibulae*. Dit type werd al gedragen tijdens de tweede helft van de 1ste eeuw v. Chr. zoals blijkt uit de verspreiding doorheen Noordoost-Gallische nederzettingen en *oppida*¹². Hoewel de typische draadstructuur en de scherpe rechthoekige beugelkniken eerder aangehaalde verwantschap met de bronzen *fibulae* van het Nauheim-type enigszins tegensprekt, komen beide typen in ijzer voor in de kleine begraafplaats van Ursel-Wulpsberghe (gem. Knesselare), evenals in een kuil in de late

3 Geoxydeerde vezels op de spiraalveer van een der *fibulae*. Sch.: ca. 2:1.

Traces de fibres oxydées sur le ressort. Ech.: ca. 2:1.

IJzertijd-versterking te Cherain-Brisy¹³. Typokronologische en 14C-dateringen wijzen op een bezetting van de begraafplaats te Ursel in de loop van de 1ste eeuw v. Chr. en hoogstens tot rond het midden van de 1ste eeuw na Chr. Het type wordt blijkbaar vanaf het midden van de 1ste eeuw niet meer op het lijkkleed van de doden opgespeld, zoals kan blijken uit hun afwezigheid in de graven op het nabijgelegen grafveldje van Ursel-Konijntje. Deze begraafplaats werd pas vanaf het midden van de 1ste eeuw in gebruik genomen¹⁴. Dat de dracht van het type mantelspeld nog tot in de eerste helft van de 1ste eeuw na Chr. in zwang bleef kan ook blijken uit haar associatie met een bronzen knik-*fibula* (variante A) en een kamversierde kom in graf 91a te Maaseik¹⁵.

4 Grafmonumenten

Dominant binnen de begraafplaats is een grote vierhoekige greppelstructuur, die een areaal van ruim 600 m² omsluit (fig. 5). De vierhoek is licht trapezoïdaal, ca. 20 m breed en 34 tot 36,5 m lang. De breedte van de greppel bedroeg gemiddeld zo'n 80 cm, terwijl de grootste genoteerde diepte tot ongeveer 50 cm onder de ploegzool reikte. Afgezien van een aantal latere verstoringen lijkt de greppel nergens met opzet onderbroken. Hier en daar merkten we aan de vulling dat hij slechts geleidelijk dichtsligde. In ieder geval was het een open greppel, zeker geen standgreppel voor een palissade.

De lengteas van het omheinde areaal ligt ZZW-NNO. Ongeveer centraal, d.w.z. ca. 1 m ten NW van het centrum, lag een brandgraf, zonder bijgaven maar in tegen-

11 van den Broeke 1987, 110-112 en afb. 10:11; met verwijzingen naar de nederzetting Paderborn-Hecker (cf. Wilhelmi 1981, afb. 37b) en de Amöneburg (cf. Weishaar 1984).

12 Perrin 1990, 40-41 en fig. 29: nr. 126. Voor België: zie o.a. Cahen 1981, 16 (fig. 7), 17, 20-21.

13 Werner 1955; Bourgeois, Semey & Vanmoerkerke 1989; Cahen, ibid. Over kronologie van de late La Tène-periode en de Nauheim-*fibulae* en afgeleiden: cf. Miron 1991.

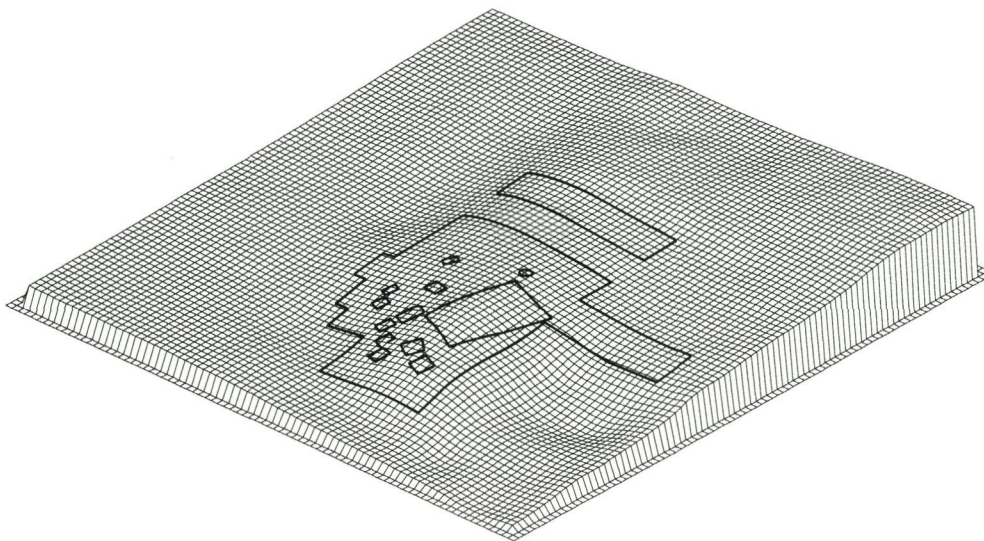
14 Bungeneers, Delcourt & Rommelaere 1987.

15 van der Roest 1988, 150-151; Haalebos 1984-85, 30-34; cf. Almgren 1923: type 19; Janssens 1977, 23 en Pl. IX: graf 91a1-3.

4 *Driedimensionele rekonstruktie van de duinrug, met lokalisering van de greppels binnen de grenzen van het onderzochte areaal.*

Reconstitution 3-D du terrain, montrant la zone fouillée et les enclos funéraires.

stelling tot alle andere graven met een behoorlijke hoeveelheid verbrande botresten. Een tweede graf lag ongeveer 5 m meer naar het NO: het gaat hier om het graf ontdekt in 1986 en gedateerd door de kamversierde kom en de ijzeren mantelspelden. Of beide brandgraven intentioneel binnen de greppelomheining aangelegd werden of we een louter toevallige associatie voor ons zien is moeilijk te zeggen. Er is immers geen stratigrafische verbinding.

Ten noordoosten en ten oosten van de grote greppel tekenden zich in het donkergele lemige zand een tiental, misschien zelfs elf, vierhoekige greppelstructuren af, waarvan enkele een eenvoudig brandgraf omsloten (fig. 6). De oriëntatie van deze omheiningen volgt strikt deze van de grote rechthoek. De bodem van de greppels zelf reikte gemiddeld tot 10 tot 30 cm onder de ploegzool, terwijl de breedte tussen 25 en 50 cm schommelde. Hoewel een aantal greppelsegmenten verstoord zijn of door uitloging of sekundaire, bodemvormende processen moeilijk leesbaar waren, konden we bij een aantal structuren toch duidelijke onderbrekingen of 'toegangen' vaststellen. Deze liggen tweemaal aan de oostkant en een enkele keer in het noorden. In twee gevallen werd de noordoostelijke hoek open gelaten, maar of deze openingen werkelijk als toegang bedoeld waren dan wel door geleidelijke erosie van het oppervlak ontstaan zijn en hier dus een vals beeld ontstond, is moeilijk na te gaan. De vierkante greppelomheiningen meten op de zijde

tussen 4 en 8 m; twee rechthoekige structuren halen ongeveer 3,20 x 5 m en 5 x 7 m.

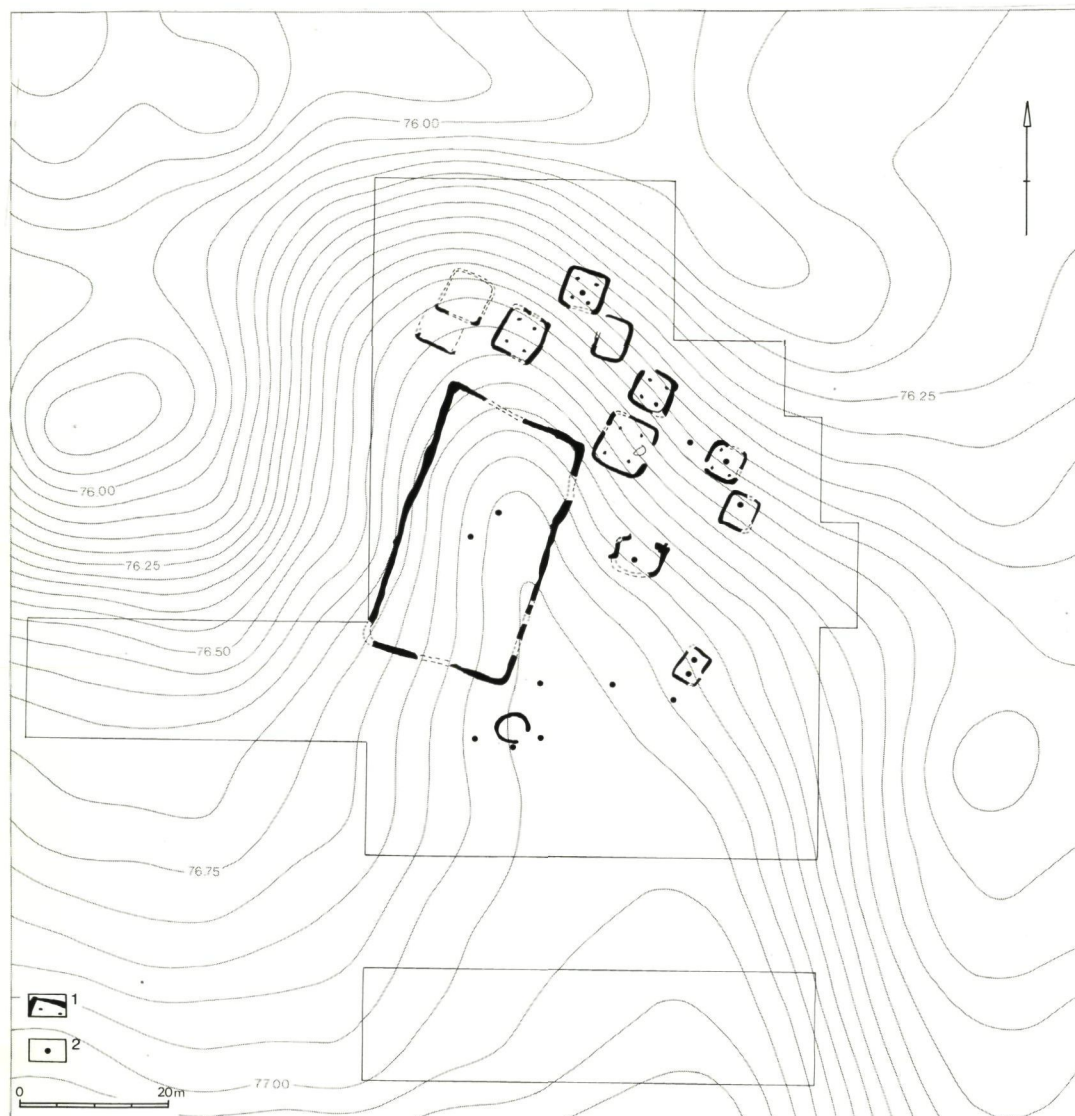
In de helft van de gevallen stelden we binnen de omheinde ruimte een vierpostenstructuur vast: vier palen, één in elke hoek en met een onderlinge tussenafstand schommelend tussen 2,5 en 4 m. Hier gaat het zonder twijfel telkens om een zgn. dodenhuisje, waaronder de stoffelijke resten van de overledene enige tijd opgesteld bleven en dat mogelijk ook als permanent grafmonument ingericht was.

Waar binnen de vierhoekige greppelomheiningen graven voorkomen, liggen ze meestal iets excentrisch, slechts éénmaal exakt in het midden. Binnen een rechthoekige omheining, met toegang aan de zuid-oostzijde, werden twee graven bijgezet, één in elke helft. Waar graven binnen de omheiningen ontbreken kon tijdens het veldonderzoek niet uitgemaakt worden of het cenotafen waren dan wel of de bijzettingen er weggeploegd waren. De lamentabele bewaringstoestand van de andere brandgraven maakt de laatste veronderstelling tot de meest aannemelijke.

Ongeveer 4 m zuidelijk van de ZO-hoek van de grote greppelomheining lag een kleine smalle ringsloot, blijkbaar met een opening naar het zuidoosten gericht. De binnendiameter bedraagt amper 3,50 m. Van een begraving was geen spoor te bekennen, tenzij dan van een klein brandgraf dat de greppel zelf oversneden had.

Nergens vonden we aanwijzingen dat de bijzettingen en de omheinde arealen

5 Grondplan van de begraafplaats.

1: greppels.

2: brandgraven.

Plan général de la nécropole.

1: enclos.

2: tombes à incinération.

door een aarden pakket, d.w.z. een heuvel-lichaam, overdekt waren.

Indien de aanwezigheid van scherven van handgemaakt 'IJzertijd'-aardewerk in de vulling van de greppels als relatief dateringskriterium mag gelden dan is de grote greppelstructuur er een van de oudste monumenten geweest, samen met een van de vierkante greppels overigens. Slechts in een klein segment van de grote greppelstructuur langs de zuidoostzijde lagen enkele Romeinse scherven in de bovenste vulling. De grote rechthoek kan bijgevolg aan de oppervlakte nog gedeeltelijk zichtbaar geweest zijn of open gelegen hebben op het ogenblik dat in noordoostelijke en zuidoostelijke richting al de andere vierkante grafmonumenten ingericht werden. Van deze laatste

volgt de datering uit de aanwezigheid van 1ste-eeuwse Romeinse scherven in de vulling van de greppels zelf. Deze aardewerkscherven, waarvan de typokronologische implicaties nog niet ten gronde uitgewerkt zijn, lijken de aanleg van de meeste vierkante grafmonumenten eerder vanaf het tweede kwart of het midden van de 1ste eeuw te situeren.

Twee vierkante greppels, in de noordelijke sektor gelegen, en de kleine kringgreppel leverden geen bruikbare dateringselementen.

Hoewel de oppervlakteprospektie wat protohistorische scherven opgeleverd had en de kleine kringgreppel ons aan de late Bronstijd of de vroege IJzertijd deed denken, zijn er toch geen argumenten voor-

handen om de oorsprong van de begraafplaats al tot die perioden terug te voeren. Anderzijds heeft men vroeger ook wel eens de neiging gehad om vierkante grafmonumenten eerder tot de latere La Tène- en de Romeinse periode te beperken. Het aantal onderzochte begraafplaatsen uit diverse perioden, waar kring- en vierkantgreppels gemengd voorkomen, heeft zich de laatste decennia zo uitgebreid dat een heel ander beeld ontstaat. Meerdere auteurs hebben bij diverse gelegenheden de spreiding van zulke grafmonumenten in ruimte en tijd geschetst¹⁶. Vierhoekige grafmonumenten worden vrij regelmatig vanaf de vroege IJzertijd in Noord-Nederland, Noordwest-Duitsland en zelfs Vlaanderen aangelegd. Deze op het urnenveld van Destelbergen-*Eenbeekende* gelden zelfs als de oudst gekende¹⁷. In de loop van de La Tène-periode raakt dit type grafmonument verspreid in Engeland (vooral Yorkshire)¹⁸, in het Seine-Aisne-Marne-gebied en het Bekken van Parijs¹⁹. Naar het einde van de IJzertijd en de Romeinse periode toe zien we het type monument vooral opduiken in het gebied van Maas, Rijn en Moezel met een sterke concentratie in Treviers gebied²⁰. Terwijl de protohistorische vierhoekige monumenten overwegend individuele grafmonumenten zijn zien we ze vanaf de Romeinse periode en vooral in Treviers gebied tot familiegraven uitgebouwd.

In dit verslag willen we ons tot enkele voorbeelden uit Laag-België en Zuid-Nederland beperken. Sinds het onderzoek op de begraafplaatsen van Nijnsel-*Huisakker* (gem. St.-Oedenrode) en Schayk-*Gaalse Heide* is het aantal onderzochte begraafplaatsen met vierhoekige greppelstructuren en grafmonumenten sterk aangegroeid²¹. Op enkele van deze dodenakkers zien we grotere vierhoekige greppelstructuren verschijnen. Het is niet ongewoon dat deze grotere greppelomheiningen op de begraafplaats een bevoorrechte plaats innemen. Ze liggen dan opvallend gescheiden van de andere graven, of centraal midden een groep scheiden van binnen een duidelijk afgescheiden sektor. Waar deze grotere greppels bijzettingen omsluiten kan men zonder veel twijfel denken aan graven van vooraanstaande personen. Vaak blijkt deze sociale kwalifikatie dan ook uit de rijkdom van de grafuitzet.

Zowel de kleinere als de grote grafmonumenten vindt men zowel op begraafplaatsen

van landelijke nederzettingen als op de grafvelden bij de stedelijke centra terug²².

In een aantal gevallen heeft men echter geen directe relatie tussen de grotere greppelstructuur en de graven binnen deze greppel kunnen vaststellen. Vaak waren die graven ouder of jonger dan de greppel die hen omringt. Soms komen binnen de greppel helemaal geen bijzettingen voor of wordt hij op korte afstand begeleid door een groep palen of een restant van iets dat op een palissade kan lijken. De manier waarop deze greppelstructuren tussen de andere aangelegd zijn wijst er toch op dat ze genetisch met de begraafplaats verbonden zijn: men voelt zelfs intuïtief dat zij de kern vormen van alles wat zich daar destijds afspeelde. Vaak is zulke greppelstructuur er zelfs het oudste of een van de oudste monumenten en hield men er bij de aanleg van andere grafmonumenten rekening mee. Indien zulke vierhoekige greppels niet als omheining voor een bijzetting gegraven werden kan men bijgevolg denken aan een functie als rituele omheining voor de begrafenis, bij latere dodenherdenkingen of bij ceremonies waarin de wereld van overledenen en goden tot één enkele versmolten.

De interpretatie van zulke vierhoekige omheiningen als kultusplaatsen steunt niet alleen op hun centrale ligging op de begraafplaatsen, maar ook op gelijkenissen met structureel verwante monumenten en geassocieerde vondstkompleksen uit zuidelijk Nederland, Noord-België en Noord-Frankrijk. Deze kultusplaatsen kunnen evengoed door greppels als palissaden omgeven zijn en liggen zowel op begraafplaatsen als vlakbij of in de landelijke nederzettingen. De aanwezigheid van enkele in rij opgestelde zware palen - 'totempalen' (?) - en sporen van een grote boomkuil binnen enkele van die omheiningen gelden als argumenten voor de rituele functie²³.

In Laag België treffen we zulke greppelstructuren aan op de begraafplaatsen van Ursel-*Wulpsberghe* (gem. Knesselare), Aalter en Kemzeke (gem. Stekene)²⁴. In Ursel mat het monument 16 x 49 m en werden er naderhand kleine eenvoudige brandgraven overheen aangelegd. In Kemzeke is de volgorde andersom en wordt de groep brandgraven ouder gedateerd dan het monument zelf. Dit laatste mat 19 x ca. 30 m. Ook binnen de omheining te Aalter, 25/26 x 45,5 m groot, lagen enkele verstoorde kleine kuiltjes met houtskool en

16 Recentelijk Haalebos 1990, 200-201; Roymans 1990, 217-261; Vanmoerkerke 1985.

17 De Laet *et al.* 1986, 79-82; Verlinde 1985, 274-276; Wilhelmi 1981a; Id. 1981b, 16-18, fig. 12-13; Id. 1987.

18 Stead 1991; Whimster 1981, 81-87, 117-128, 310-344.

19 Freidin 1982, I, 228-229; Flouest & Stead 1979; Lambot 1989; Leman-Deletrive 1990; Rozoy 1987, 71-96, 399-418; Pautreau 1983.

20 Roymans 1990, 220-228; Haffner 1989; Bonenfant 1961.

21 Modderman & Isings 1961; Hulst 1964; Roymans 1982; Verwers 1981; Slofstra 1981 en 1991; Haalebos 1990; Roymans 1990. e.a.; Cf. ook nota's 21-24.

22 Haalebos 1990, 192-202; Van Vinckenroye 1984; Slofstra 1991, 148-152.

23 van der Sanden 1987a-b; Slofstra & van der Sanden 1987.

24 Bourgeois 1989 & 1990; Bourgeois & Rommelaere 1991; Bourgeois & Semey 1991; Bourgeois, Semey & Vanmoerkerke 1989.

6 Een der werksleuven met de vage aflijning van 2 vierhoekige greppels, zichtbaar onder de ploegzool.

Deux des enclos carrés, visibles immédiatement sous la couche arable.

verbrande botresten, maar hier ontbreken goede dateringsgegevens. Zowel in Ursel als in Aalter was er een kleine rij of groep paalgaten langs de binnenkant van de greppel merkbaar. Deze kunnen zowel de resten van een gebouw als van een toegang (brug?) voorstellen. Het belang van deze 'konstructie' wordt in beide gevallen gesuggereerd door de aanwezigheid van relatief rijkere aardewerkvondsten in de direkte nabijheid.

Tenslotte willen we op een nieuwe en recent onderzochte parallel in Zuid Nederland wijzen. Op een uitgestrekte begraafplaats bij Mierlo-Hout-Ashorst (NL) ligt een rechthoekige ruim 80 m lange en ca. 20 m brede greppelstructuur. Binnen de ruimte, die door de greppel omgeven wordt, heeft men tot op heden geen bijzetting ontdekt. Het onderzoek wees bovendien uit dat de binnenzijde van de greppel door een aarden wal vergezeld was. Een rituele, eerder dan een funeraire functie lijkt bijgevolg voor de hand te liggen. Tegen de lange noordoostzijde van dit monument werden vierkante grafmonumenten van uiteenlopende afmetingen aangelegd. In de ontwikkeling van de begraafplaats is het grote monument wel degelijk de oudste structuur die er in de vroeg Romeinse tijd ingericht werd. Deze bleef in het begin van de 1ste eeuw richtinggevend voor de verdere uitbouw van de nekropool²⁵.

Hoe de grote vierhoekige greppelstructuur op de begraafplaats van Wijshagen-Plokkrooi geïnterpreteerd moet worden blijft een moeilijkheid. Binnen de greppel liggen immers de twee al eerder beschreven brandgraven. Eén ervan, zonder bijgaven, ligt ongeveer centraal binnen de rechthoek, ca. 1 m ten NW van de snijding van de diagonalen. Het tweede, met de kamversierde kom en de ijzeren *fibulae*, ligt ongeveer 5 m meer in noordoostelijke richting. We hebben geen enkel geldig argument om de relatie tussen greppel en één of beide graven als louter toevallig in te schatten en om elke direkte band bijgevolg af te wijzen. Maar evenmin hebben we argumenten om ze als intentioneel te bevestigen. In ieder geval behoren zowel het tweede graf - met kom en *fibulae* - als de greppel zelf tot de oudste elementen op de nekropool, althans in de toestand zoals we hem bij de opgraving terugvonden.

De structuur en de topografie van de rechthoekige greppel te Wijshagen vertoont echter zodanige gelijkenissen met de andere uit Vlaanderen en zuidelijk Nederland dat, zo menen we niet zonder enige subjectiviteit, een gelijkaardige functionele interpretatie - d.w.z. als kultusplaats - overwogen moet worden.

25 cf. Roymans & Tol 1993.

4 Een toemaatje uit de toponymie

Etymologisch wordt *Donderslag/dun-reslo* verklaard als *þunaras lauho* (germ.): 'bosje op hoge zandgrond toegewijd aan de god *þunar*'²⁶. Of deze naamsverklaring en de archeologische waarnemingen, die totaal onafhankelijk van elkaar gebeurden, iets gemeen hebben willen we graag nog even in het midden laten. Als koïncidentie vinden we het wel amusant.

5 Recentere vondsten en structuren

Enkele vondsten, verspreid over het terrein teruggevonden, dateren ook uit de Romeinse periode, maar zijn duidelijk jonger dan de eerder beschreven begraafplaats. Enkele stukken aardewerk zijn zeker niet ouder dan het begin van de 2de eeuw²⁷. Bij deze oppervlaktevondsten bevinden zich ook twee *sestertii*, één van Trajanus, de andere van Antoninus Pius²⁸.

Meer dan waarschijnlijk hebben deze vondsten te maken met de nederzetting die 200 tot 300 m meer naar het noorden en noordoosten ligt. Op deze nederzetting, eveneens door de heer J. Neyens gelokaliseerd, deden we in februari 1992 een klein proefonderzoek. Bovendien een aantal nokstaanders, zonder de bijhorende wandkonstrukties evenwel, tekenden we een aantal kuilen in en verzamelden we een zeer klein aantal aardewerkscherven. Deze kunnen niet ouder dan de 2de eeuw zijn, zodat elk verband met de eerder beschreven begraafplaats afgewezen moet worden.

Willekeurig verspreid noteerden we een reeks ondiepe ronde 1 tot 1,2 m grote kuilen, gevuld met houtskool maar verder zonder vondsten. In enkele kuilen kan vuur gestookt zijn. Gelijkaardige kuilen komen ook voor in de vermelde jongere nederzetting. Op dit ogenblik kunnen deze structuren nog niet met de begraafplaats noch met de nederzetting verbonden worden. Samen met een aantal greppels en grachten, vaak tot 2 m breed en tot 1 m onder de ploegzool uitgegraven, kunnen de kuilen te maken hebben met de middeleeuwse uitbating van het goed *Donderslag* of zelfs met de recentere bosontginning ter plaatse.

RÉSUMÉ

Cimetière à enclos quadrangulaires de l'époque romaine précoce à Wijshagen (comm. de Meeuwen-Gruitrode, prov. du Limbourg)

Rapport provisoire

Une prospection de surface en 1986 permit de localiser une tombe à incinération. Celle-ci fut l'objet d'un sauvetage rapide (fig. 1). Parmi les ossements calcinés, déposés dans la fosse de toutes petites dimensions, se trouvaient les fragments de 2 fibules en fer filiformes. Les fragments d'une grande écuelle, décorée au peigne (fig. 2-3), furent récupérés au-dessus de la tombe partiellement saccagée par la charrue.

Le cimetière occupait l'extrémité septentrionale d'une dune sableuse aplatie par l'érosion et par les activités agricoles depuis le haut moyen âge. Cette extrémité est entourée d'une zone marécageuse où un petit ruisseau prend sa source (fig. 1 & 4). Rendue nécessaire par un nivellement partiel du terrain, une fouille de sauvetage fut effectuée pendant l'hiver en 1990/91 et 1991/92.

14 autres tombes à incinération et les fossés d'une bonne douzaine d'enclos furent découverts en cours de fouille. Deux tombes, dont celle fouillée en 1986, se trouvaient à l'intérieur d'un vaste enclos rectangulaire de 20 x 34/36,5 m. Tombes et enclos peuvent être datés de la transition âge du fer/époque romaine, voire même du début de notre ère. La relation entre les tombes et l'enclos n'a pas encore pu être élucidée jusqu'à présent.

10 ou 11 enclos carrés, larges de 4 à 8 m, ont été aménagés au nord-est et à l'est du grand enclos. Quelques-uns entouraient une tombe, parfois surmontée d'une construction à 4 pieux - maison mortuaire? - et montraient une interruption sur le côté ou dans un des angles (entrée?). La plupart des tombes retrouvées soit à l'intérieur des enclos, soit en dehors de toute structure périphérique peuvent être datées à partir du 2e quart ou du milieu du 1er siècle de notre ère.

La majorité des enclos quadrangulaires présents dans les nécropoles du sud-est de l'Angleterre, du nord et de l'ouest de l'Allemagne, du nord de la France, des Pays-Bas, de la Belgique et même de l'Europe centrale, ont été aménagés comme monuments funé-

26 Gysseling 1960, I: 278, II: 1076; Molemans 1973, 293-294; cf. Beck 1985.

27 Identifikatie A. Van derhoeven (I.A.P.) & W. Vanvinckenroye (Prov. Gallo-Romeins Museum, Tongeren), waarvoor dank.

28 Determinatie J. Van Heesch (Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel), waarvoor dank.

raires. Les datations varient du 1er Age du Fer au Haut Empire Romain.

Par contre, les grands enclos rectangulaires, présents dans les zones les plus anciennes de quelques cimetières du sud des Pays-Bas et du nord de la Belgique qui datent de la transition Âge du Fer/Epoque Romaine, semblent plutôt avoir été aménagés comme lieux de culte d'importance locale ou régionale.

La présence de 2 tombes à l'intérieur du grand enclos à Wijshagen pourrait susciter

des difficultés à maintenir cette interprétation dans ce cas-ci. Par contre, le toponyme du site où la nécropole a été aménagée, semble apporter un argument en faveur de l'interprétation d'une fonction primaire rituelle. En effet, le lieu-dit *Donderslag* est dérivé de *dunreslo* (1186), expliqué étymologiquement comme 'bosquet, situé sur terrain sableux et dédié au dieu *punar*'. Cette explication fut déjà publiée il y a quelques décennies.

BIBLIOGRAFIE

- ALMGREN O. 1923: *Studien über Nord-europäische Fibelformen*, Mannus-Bibliothek 32, Leipzig.
- BAMPS C. 1886: Aperçu sur les découvertes de monnaies et d'autres antiquités au Moyen Age faites dans le Nord, l'Ouest et le Centre de la province de Limbourg belge, *Société chorale et littéraire des Mélaphiles Hasselt. Bull. sect. litt.* 23, 73-160.
- BAMPS C. 1887: *Le Limbourg primitif ou Aperçu sur les découvertes d'antiquités antérieures à la domination romaine faites dans le Limbourg belge (Age de la Pierre - Epoque celtique, gallo-belge et belgo-germaine)* dl. 1, Hasselt.
- BAMPS C. 1894: *Idem*, dl. 4, Hasselt.
- BECK H. 1985: Donar-pórr. In: BECK H. et al. (eds.), *Hoops'-Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Berlin-New York, 6-1/2, 1-7.
- BONENFANT P.P. 1961: *Sépultures Trévires à Tontelange*, *Archaeologia Belgica* 57, Bruxelles.
- BOURGEOIS J. 1989: Grafituelen in de IJzertijd in de Provincie Oost-Vlaanderen. Nieuwe gegevens uit de opgravingen van Ursel en Kemzeke, *Handelingen XLIXe Congres Federatie Kringen Oudheidkunde & Geschiedenis België - Congrès de Namur* 18-21.VIII.1988, II, 79-92.
- BOURGEOIS J. 1990: Nécropoles et 'sanctuaires' de La Tène en Flandre. In: *Les Celtes en France du Nord et en Belgique. VIe-Ier siècle avant J.-C.*, 117-119.
- BOURGEOIS J. & ROMMELAERE J. 1991: Bijdrage tot de kennis van het Meetjesland in de Metaaltijden. De opgravingen te Ursel (1985-1989) en Aalter (1989-1990), *Appeltjes van het Meetjesland. Jaarboek* 42, 59-88.
- BOURGEOIS J. & SEMEY J. 1991: Contribution de la photographie aérienne à l'étude de l'âge du fer en Flandre intérieure. In: THOEN H. et al. (eds.), *Studia Archaeologica. Liber Amicorum J.A.E. Nenquin*, Gent, 89-100.
- BOURGEOIS J., SEMEY J. & VANMOERKERKE J. 1989: *Ursel. Rapport provisoire des fouilles 1986-1987. Tombelle de l'âge du bronze et monuments avec nécropole de l'âge du fer* (avec la coll. de HEIM J., LANGOHR R., PIETERS M. & VAN STRYDONCK M.), *Scholae Archaeologicae* 11, Gent.
- BUNGENEERS J., DELCOURT A. & ROMMELAERE J. 1987: *Excavations at Ursel (East Flanders) 1985-1986. Prehistoric occupation and Roman cemetery* (with contrib. by DE GEYTER G. & LANGOHR R.), *Scholae Archaeologicae* 7, Gent.
- CAHEN A. 1981: *Les forteresses de l'âge du Fer à Brisy et Alboumont* (avec contrib. de GAUTIER A.), *Archaeologia Belgica* 244, Bruxelles.
- CLAASSEN A. 1971: Het Bronstijdgraf op de Gielisheide te Meeuwen, *Limburg* 50, 241-257.
- CREEMERS G. 1985: *Steentijdmateriaal van het zuidoostelijk Kempens Plateau (Limburg)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.-Leuven.
- CREEMERS G., KNEVELS N. & VAN IMPE L. 1986: Krematiegraf uit de Late IJzertijd te Plokoort-Donderslagbeek (Meeuwen-Gruitrode, Limb.), *Archeologie*, 128-129.
- CREEMERS G. & VERMEERSCH P.M. 1986: Het jong-Mesolithisch site van Meeuwen-In den Damp 1, *Notae Praehistoricae* 6, 107-112.

- CREEMERS G. & VERMEERSCH P.M. 1987: De laat-Mesolithische vindplaats van Meeuwen-In den Damp 1 (gem. Meeuwen-Gruitrode), *Archaeologia Belgica* n.r III, 71-72.
- DE LAET S.J., THOEN H. & BOURGEOIS J. 1986: *Les fouilles du Séminaire d'Archéologie de la Rijksuniversiteit te Gent à Destelbergen-Eenbeekeinde (1960-1984) et l'histoire la plus ancienne de la région de Gent (Gand) I. La période préhistorique*, Dissertationes Archaeologicae Gandenses XXIII, Gent.
- DE LOË A. 1931: *Belgique ancienne. Catalogue descriptif et raisonné II. Les Ages du Métal*, Bruxelles.
- DENS Ch. 1897: Etude sur les tombelles de la Campine, *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles* 11, 233-255.
- DE WIT J. 1927: Geschiedkundige gegevens aangaande Meeuwen en Wyshagen, *Limburg* 8, 201-202.
- FLOUEST J.-L. & STEAD I.M. 1979: *Iron Age cemeteries in Champagne. The third interim Report*, British Museum Occasional Paper 6, London.
- FREIDIN N. 1982: *The Early Iron Age in the Paris Basin, Hallstatt C and D*, British Archaeological Reports S131, Oxford.
- GYSELING M. 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vòòr 1226)*, Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI. 2, s.l.
- HAALBOS J.K. 1984-85: Fibulae uit Maurik, *Oudheidkundige Mededelingen Leiden* 65.
- HAALBOS J.K. 1990: *Het grafveld van Nijmegen-Hatert. Een begraafplaats uit de eerste drie eeuwen na Chr. op het platteland bij Noviomagus Batavorum*, Beschrijving verzamelingen Prov. Museum G.M. Kam Nijmegen XI, Nijmegen.
- HAFNER A. 1989: Das Gräberfeld von Wederath-Belginum vom 4. Jahrhundert vor bis 4. Jahrhundert nach Christi Geburt. In: *Gräber-Spiegel des Lebens. Zum Totenbrauchtum der Kelten und Römer am Beispiel des Treverer-Gräberfeldes Wederath-Belginum*, Schriftenreihe des Rheinischen Landesmuseums Trier 2, Mainz, 37-128.
- HULST R.S. 1964: *Een grafveld uit de voor-Romeinse IJzertijd te Nijnsel, gem. St.-Oedenrode, prov. Noord-Brabant*, Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek 14, 74-83.
- HUYBRIGTS F. 1900: A Tongres, au Pays des Eburons, se trouvait, au sommet de la colline, la forteresse des Atuatiques et tout récemment nous avons découvert, à proximité, le long du versant d'une colline voisine, les sépultures ou tombeaux de cette nation orientale, *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg* 18, 121-168.
- JANSSENS D. 1977: *Een Gallo-Romeins grafveld te Maaseik I*, *Archaeologia Belgica* 198, Brussel.
- LAMBOT B. 1989: Les sanctuaires de Bronze final et premier Age du Fer en France septentrionale. In: *La civilisation de Hallstatt. Rencontre internationale Liège 1987*, Études et Recherches Archéologiques Université Liège 36, 201-274.
- LEMAN-DELERIVE G. 1990: Les rites funéraires dans le Nord de la France. In: *Les Celtes en France du Nord et en Belgique. VIe-Ier siècle avant J.-C.*, 120-124.
- MAES K. & VAN IMPE L. 1985: Een prehistorische begraafplaats te Wijshagen (Gem. Meeuwen-Gruitrode), *Archaeologia Belgica* n.r. I-2, 29-31.
- MAES K. & VAN IMPE L. 1986: Begraafplaats uit de IJzertijd en Romeinse vondsten op 'de Rieten' te Wijshagen (Gem. Meeuwen-Gruitrode), *Archaeologia Belgica* n.r. II-1, 47-56.
- MARIËN M.E. 1947: 'Bell Barrow' et 'Disc Barrow' en Belgique, *L'Antiquité Classique* 16, 358-359.
- MEEX F. 1972: *De Urnenveldenkultuur in het gebied tussen Beneden-Maas en Schelde in de IJzertijd*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- MIRON A. 1991: Die späte Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum. Mittel- und spätlatènezeitliche Gräberfelder. In: HAFNER A. & MIRON A. (ed.), *Studien zur Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum. Symposium Birkenfeld 1987*, Trierer Zeitschrift - Beiheft 13, 151-169.
- MODDERMAN P.J.R. & ISINGS C. 1961: Het grafveld uit de Romeinse tijd op de Gaalse Heide, gem. Schayk (N.-Br.), *Berichten R.O.B.* 10-11, 318-346.
- MOLEMANS J. 1973: Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Limburgse Kempen voornamelijk in het licht van de namen-voorraad, *Naamkunde* 5, 1973, 270-332.
- PAUTREAU J.P. 1983: Les enclos protohistoriques dans le Centre-Ouest de la France. In:

- Enclos funéraires et structures d'habitat en Europe du Nord-Ouest. Table Ronde du C.N.R.S.-Rennes 1981, Travaux Laboratoire d'Anthropologie-Préhistoire-Protohistoire-Quaternaire Armoricaïns', 199-222.
- PERRIN F. 1990: *Un dépôt d'objets gaulois à Larina, Hières-sur-Amby, Isère*, DARA - Documents d'Archéologie en Rhône-Alpes 4, Lyon.
- ROOSENS H. 1960: Wijchmaal en Wijshagen (Limburg), *L'Antiquité Classique* 29, 416.
- ROYMANS N. 1982: Een veekraal uit de IJzertijd en een inheems-Romeins grafveldje op de Krieschoor bij Bladel. In: SLOFSTRA J., VAN REGTEREN-ALTENA H.H., ROYMANS N. & THEUWS F., *Het Kempenproject. Een regionaal-archeologisch onderzoeksprogramma*, Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem 22, 94-101.
- ROYMANS N. 1990: *Tribal societies in Northern Gaul. An anthropological perspective*, Cingula 12, Amsterdam.
- ROYMANS N. & THEUWS F. (ed.) 1991: *Images of the past. Studies on ancient societies in north-western Europe*, Studies in Pre- and Protohistoric 7, Amsterdam.
- ROYMANS N. & TOLA. 1993: Noodonderzoek van een dodenakker te Mierlo-Hout. In: ROYMANS N. & THEUWS F. (ed.), *Een en al zand. Twee jaar graven naar het Brabantse Verleden* (in druk).
- ROZOY J.-G. 1987: *Les Celtes en Champagne. Les Ardennes au second Âge du Fer: le Mont Troté, les Rouliers*, Mémoires Société Archéologique Champenoise 4, Charleville-Mézières-Reims.
- SCHUERMANS H. 1898: Découvertes d'antiquités en Belgique, *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 17, 402.
- SLOFSTRA J. 1981: Bladel. In: VERWERS W.J.H. (ed.), *Archeologische Kroniek van Noord-Brabant 1977-1978*, Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem 19, 46-47.
- SLOFSTRA J. 1991: Changing settlement systems in the Meuse-Demer-Scheldt area during the Early Roman periode. In: Roymans & Theuws 1991, 131-199.
- SLOFSTRA J. & VAN DER SANDEN W.A.B. 1987: Rurale cultusplaatsen uit de Romeinse tijd in het Maas-Demer-Scheldegebied, *Analecta Praehistorica Leidensia* 20, 125-168.
- STEAD I.M. 1991: *Iron Age cemeteries in East Yorkshire. Excavations at Burton Fleming, Rudston, Garton-on-the-Wolds, and Kirkburn*, English Heritage, Archaeological Report 22, London.
- THIRION M. 1958: Trouvaille de monnaies romaines à Wijshagen, *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie* 104, 166-167.
- THIRION M. 1967: *Les trésors monétaires gaulois et romains trouvés en Belgique*, Cercle d'Etudes numismatiques. Travaux 3.
- VANDEN BROEKE P.W. 1987: Oss-Ussen: het handgemaakte aardewerk. In: VANDERSANDEN W.A.B. & VAN DEN BROEKE P.W. (red.), *Getekend zand. Tien jaar archeologisch onderzoek in Oss-Ussen*, Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem 31, 101-119.
- VAN DER ROEST 1988: Die römischen Fibeln von 'De Horden'. Fibeln aus einer Zivilsiedlung am niedergermanischen Limes, *Berichten Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 38, (1990), 141-202.
- VANDERSANDEN W.A.B. 1987a: Oss-Ussen: de grafvelden. In: VAN DER SANDEN W.A.B. & VAN DEN BROEKE P.W. (red.), *Getekend zand. Tien jaar archeologisch onderzoek in Oss-Ussen*, Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem 31, 69-80.
- VANDERSANDEN W.A.B. 1987b: The Ussen project: large-scale settlement archaeology of the period 700 BC-AD 250, a preliminary report, *Analecta Praehistorica Leidensia* 20, 95-124.
- VAN DE WEERD H. 1923/24: Het Landdekenaat Eyck, *Limburg* 5, 249-254, 267-270.
- VAN IMPE L. 1977: Sporen van oude akker-systemen in de Limburgse Kempen. In: ROYMANS N., BIEMANS J., SLOFSTRA J. & VERWERS W.J.H. (red.), *Brabantse Oudheden, opgedragen aan G. Beex*, Bijdragen tot de Studie van het Brabantse Heem 16, 101-109.
- VAN IMPE L. 1989: Découvertes récentes de tombes 'aristocratiques' de la transition Hallstatt/La Tène dans le nord-est de la Belgique. Rapport préliminaire. In: ULRICH-CLOSSET M. & OTTE M. (éd.), *La civilisation de Hallstatt, bilan d'une rencontre, Liège 1987*, Etudes et Recherches Archéologiques Université Liège 36, 275-289.
- VAN IMPE L. 1992: Wijshagen-'de Rieten' (Gem. Meeuwen-Gruitrode): noodonderzoek van een begraafplaats van Keltische aristokraten en van een Romeinse cultusplaats. In: *Spurensicherung. Archäologische Denkmalpflege in der Euregio*

Maas-Rhein, Kunst und Altertum am Rhein. Führer des Rheinischen Landesmuseum Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege 136, 540-549.

VAN IMPE L. & CREEMERS G. 1987: Keltische adel op de 'Rieten' te Wijshagen. In: NOUWEN R. & VAN DE KONIJNENBURG R. (ed.), *De IJzertijd in Limburg (tentoonstelling Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren 20.11.87 - 14.02.1988)*, Publicaties Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren 36, Tongeren, 27-33.

VAN IMPE L. & CREEMERS G. 1991: Aristokratische graven uit de 5de/4de eeuwen v. Chr. en Romeinse cultusplaats op de 'Rieten' te Wijshagen (gem. Meeuwen-Gruitrode). Interimverslag, *Archeologie in Vlaanderen* 1, 55-73.

VANMOERKERKE J. 1985: Vierkante grafstructuur uit de IJzertijd aan de Hogeweg, *Stads-archeologie. Bodem en monument in Gent* 9, nr. 2, 42-51.

VAN VINCKENROYE W. 1984: *De Romeinse zuidwest-begraafplaats van Tongeren*, Publikaties Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren 29, Tongeren.

VERLINDE A.R. 1985: Die Gräber und Grabfunde der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Overijssel IV, *Berichten Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 35, 231-411.

VERMEERSCH P.M. & CREEMERS G. 1987: Een uitvalsbasis voor de jacht? Het jong-Mesolithisch site van Meeuwen-In den Damp 1. In: CREEMERS G. (ed.), *Potten kijken. Een blik op het archeologisch onderzoek te Meeuwen-Gruitrode*, Tentoonstelling 24.10 - 2.11.1987, Meeuwen-Gruitrode, 18-21.

VERWERS G.J. 1981: Oss, Ussen. In: VERWERS W.J.H. (ed.), *Archeologische Kroniek van Noord-Brabant 1977-1978*, Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem 19, 35-38.

WEISSHAAR H.-J. 1984: Ausgrabungen auf der Amöneburg. In: *Studien zu Siedlungsfragen der Latènezeit. W. Dehn zur 75. Geburtstag*, Veröffentlichung des vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderb. 3, Marburg, 65-88.

WERNER J. 1955: Die Nauheimer Fibel, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 2, 170-195.

WHIMSTER R. 1981: *Burial Practices in Iron Age Britain. A Discussion and Gazetteer of the Evidence c. 700 B.C. - A.D. 43*, British Archaeological Reports 90, Oxford, 2 vols.

WILHELMI K. 1981a: *Die vorrömische Eisenzeit zwischen Sieg und Mittelweser*, Kleine Schriften aus dem vorgeschichtlichen Seminar Marburg 8, Marburg.

WILHELMI K. 1981b: Siedlungsarchäologische Bezüge zwischen den nördlichen Niederlanden und Nordwestdeutschland von 1500 vor bis Chr. Geb., *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 50, 1-42.

WILHELMI K. 1987: Zur Besiedlungswesen Englands und des nordwestlichen Kontinents von 1500 vor bis Christi Geburt, *Acta Praehistorica et archaeologica* 19, 71-84.

WIGHTMAN E.M. 1970: Rhineland 'Grabgärten' and their context, *Bonner Jahrbücher* 170, 211-232.